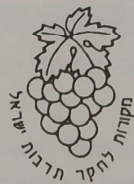

תשובות ר' יצחק בן שמואל מדמפייר (ר"י הזקן)

ההדירו והוסיפו מבואות
פנחס רוט ואברהם (רמי) ריינר

הוצאת מקיצי נרדמים
קרן הרב דוד משה ועמליה רוזן
ירושלים תש"ף

תוכן

הקדמה

א	1. ר"י הזקן - קווים כלליים
ב	2. ר"י: מעגלי השפעה
ב	א. משפחה
ה	ב. רבנו תם
ט	ג. תלמידי רשב"ם ורבנו תם
יא	ד. תלמידי ר"י
יג	ה. רבנו אלחנן
יד	3. מרחב גיאוגרפי
יד	א. צרפת
טז	ב. גרמניה
יח	ג. דרום צרפת - פרובנס ולנגדוק
כב	4. הספרות בה השתמש ר"י בתשובותיו
כב	א. משנה ותוספתא
כב	ב. ירושלמי
	ג. ספרות בתר תלמודית:
כה	ספרות הגאונים, הלכות גדולות, רבנו חננאל
כז	5. דרכו ההלכתית של ר"י הזקן
לו	6. תפוצת התשובות
לט	7. המהדורה

תשובות ר"י הזקן

1	תשובות - אורח חיים
25	תשובות - יורה דעה
166	תשובות - אבן העזר
194	תשובות - חשן משפט
237	נספח א - תשובות מסופקות
245	נספח ב - מעשי 'הקדוש מדנפיירא'
251	קיצורים ביבליוגרפיים

הקדמה

1. ר"י הזקן - קווים כלליים

הספר המתפרסם כאן הוא אוסף התשובות שהשיב ר' יצחק בן שמואל המוכר יותר בספרות התוספות כ'ר"י, ר"י הזקן, ר"י מדנפיירא או 'בעל התוספות' בסתם.¹ לצידו של דודו רבנו תם היה ר"י מראשוני בעלי התוספות בצרפת, ממעצבי הדרך ומפתחיה ומורה לרבים מבעלי התוספות שפעלו במפנה המאות השתים עשרה והשלוש עשרה כר' שמשון (=הר"ש) משנץ, אחיו ר' יצחק (=ריצב"א), ר' יהודה שירליאון מפריז, ר' ברוך בן יצחק בעל ספר התרומה, ר' אברהם בן נתן בעל ספר המנהיג ואחרים.

ר"י נולד בין השנים 1110-1115 כדור רביעי לרש"י ורבים מקרובי משפחתו היו מחכמי צרפת שתורתם מהלכת עימנו עד היום. אביו היה ר' שמואל בן שמחה מוויטרי ואימו הייתה בתה של יוכבד בת רש"י.² יוכבד נישאה לר' מאיר בן שמואל וילדיהם האחרים היו ריב"ם, רשב"ם, רבנו תם ור' שלמה המכונה גם 'אבי הדייקנים' כשהללו היו כמוכר דודיו של ר"י. מבין אלו ריב"ם ורבנו תם הפכו להיות מוריו. ריב"ם נפטר צעיר באופן יחסי ועל כן קשרי מורה-תלמיד בינו ובין ר"י נדירים. לעומת זאת ר"י הפך עם השנים להיות תלמיד-חבר של רבנו תם עד פטירתו של האחרון בקיץ תתקל"א (=1171).

ר"י נולד וגר בתחילה ביישוב רמרו בו גר סבו ר' מאיר ונולדו אימו ודודיו, אולם, עיקר פעילותו מזוהה עם כפר שכן בשם דמפייר (Dampierre) בו שימש כמורה וכאיש הלכה. בנו של ר"י, ר' אלחנן, היה גם הוא מבעלי התוספות. ר' אלחנן נרצח בחיי אביו בשנת 1184. אורבך הציע על פי עדות שבכתב יד את שנת

1 ספרות רבה נכתבה על ר"י, ראו: אפטוביצר, מבוא לראב"ה, עמ' 379-381; אורבך, ר"י הזקן, עמ' 18-32; אורבך, בעלי התוספות, עמ' 227-260; סולוביצ'יק, יינס, עמ' 11-13; הנ"ל, היין, עמ' 117-119; שושנה, תוספות ר"י הזקן, עמ' 20-27; ריינר, יינס, עמ' 164-178; גרוס, גליה יודאיקה, עמ' 161-165; קנרפוגל, סוד מאגיה ופרישות, עמ' 139-141; סולוביצ'יק, אסון ויצירתיות, עמ' 15-18. טרם נכתב מחקר ממצה על דמותו של ר"י הזקן.

2 אפטוביצר, מבוא לראב"ה, עמ' 380, הציע שאימו של ר"י נקראה מרים, אך ראו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 228, הערה 8.

מותו של ר"י לתקמט (=1189) אולם לאחרונה עורערה קביעה זו וכל שנוכל לומר בוודאות הוא שר"י הלך לעולמו לאחר בנו אלחנן כלומר לאחר שנת 1184.³ במבוא זה נבקש לתאר את סביבתו הקרובה של ר"י, את הספרייה ששימשה אותו בעבודתו, את דרכו בהלכה ואת תפוצת תשובותיו, כפי שעולה מקובץ התשובות שלפנינו.

2. ר"י: מעגלי השפעה

א. משפחה

כפי שראינו, ר"י נולד לתוך משפחה מיוחסת היטב, שכניה ובנותיה נמנו על צאצאי ותלמידי רש"י. שמה של אשת ר"י לא נודע לנו, אולם נישואים אלו הירקו עוד יותר את הקשר למשפחת רש"י. אבי אשתו היה ר' יהודה בן יום טוב מפלייזא, בנם של מרים בת רש"י ור' יהודה בן נתן (ריב"ן), ואילו אימה הייתה אלמנתו של ר' יצחק בן מאיר (אחיהם הבכור של רשב"ם ורבנו תם, דודו של ר"י). בני המשפחה השונים ודבריהם נזכרים לעיתים תכופות בתשובותיו של ר"י. פירושיו של רש"י, ראש המשפחה, מונחים היו תדיר על שולחנו של ר"י, ועל ידיעתו אותם אין צורך להכביר מילים. פסקי הלכה של רש"י הגיעו לר"י באמצעות קובצי הפסקים המכונים 'ספרות דבי רש"י'. בעיות מתודולוגיות סבוכות ניכרות בקבצים אלה – זיהוי מקורותיהם, מי ערך אותם ובאיזו מידה הם משקפים את דעותיו של רש"י.⁴ שני הציטוטים הבאים מלמדים שר"י היה מודע לבעיות הללו והתייחס לתוכן הפסקים בזהירות:

בקונטרסים שיש בהן תשובות מרבינו שלמה זצ"ל ודברים שכתב הרב ר' שמעיה ז"ל בשם רבינו שלמה ז"ל, ראיתי שפסק התלמיד בשם הרב שרבינו אסורה. ונראה שתלמיד הוא הרב [= ר' שמעיה] שפסק בשם רבינו שלמה ז"ל ... ונראה דאגב חורפיה לא עיין בה (סימן סא).

ודבר זה העתקתי מפסקי ר"ש [=רש"י] אשר סדר ר' שמעיה לפניו ומכתיבת ה"ר שמחה מויתרי זצ"ל. וידוע כי פירש, או הוא או ה"ר שמעיה, לפני רבי שלמה (סימן ל).

בעוד שבפסקה הראשונה, ר"י הבהיר שידוע לו שעורך הדברים היה ר' שמעיה, וראה מקום לפקפק באמינות דבריו, הרי בפסקה השנייה, המפורסמת במחקר,

³ אורבך, בעלי התוספות, עמ' 253. לעומת זאת ראו: יהלום, יהודה בר יקר, עמ' 83, הערה 21; אהרונוב, שו"ת מהרש"ל, עמ' שעב-שעג.

⁴ גרוסמן, חכמי צרפת, עמ' 236-239; רוט, ספר הפרדס.

נתבררה, אך ייתכן שגם שאלה זו נשאלה בזיקה למחלוקת שנתגלעה בין חכמי דרום צרפת.
לבסוף נציין שלפי עדותם של חכמי קטלוניה, ר' נסים מגירונה ור' יצחק בן ששת: ר"י הזקן כתב בתשובה לחכמי פרובינצא שגבינת הגוי' אסורה בכל מקום ובכל זמן' (סימן מח).

4. הספרות שבה השתמש ר"י בתשובותיו

א. משנה ותוספתא
שימוש בספר המשנה כספר עצמאי נדיר ביותר בקובץ התשובות שלפנינו. לרוב מובאת המשנה כחלק מסוגיית הבבלי לה נזקק ר"י בתשובתו. לא מפתיע אפוא שחמשת המופעים בהם הזכיר ר"י את ספר המשנה כמקור עצמאי הם בתשובות שעוסקות בסדרי זרעים וטהרות והמשניות המצוטטות הן ממסכתות שבסדרים אלו. כך סימן עב העוסק במקוואות מצטט את משניות פרה ומקוואות. סימנים ע ועא העוסקים בחציצה בטבילה מביאים אף הם משניות ממקוואות, ובדומה לכך: סימן קלו (אהלות) וקלז (תרומות).

תמונת השימוש בתוספתא בידי ר"י מורכבת יותר. בין ציטוטי התוספתא ישנם ציטוטים מסדרי נזיקין ונשים (סימנים נז, פ, קו), אולם רוב ציטוטי התוספתא בתשובות ר"י הם מסדרי זרעים וטהרות חסרי התלמוד הבבלי (סימנים ז, נג מזרעים וסימנים ה, סח, ע מטהרות). בנוסף, קטעי התוספתא הבאים מסדרי נשים ונזיקין הופיעו ברובם המכריע בחיבורים שעמדו לפני ר"י כהלכות גדולות, פירוש רבנו חננאל ודברי רבנו תם. לכן סביר לדעתנו להציע שפער זה מלמד על כך שבסדרי זרעים וטהרות היוותה התוספתא חומר לימודי שבא למלא את החלל שנוצר בהיעדר תלמוד בבלי, לעומת זאת בסדרים להם ישנו תלמוד ערוך, הצורך של חכמי הזמן בהכרת התוספתא פחת באופן משמעותי ומכאן הפער המספרי בציטוטי התוספתא.

ב. ירושלמי

במסגרת הפרק על ר"י הזקן ב'בעלי התוספות' נדרש אורבך לשימוש של ר"י בירושלמי.⁹⁵ בין דבריו שם הוא כתב: 'כבר כעת עלינו להעיר כי הר"י הזקן, וכנראה בהשפעת דודו רבנו תם נתן את הדחיפה לשימוש יתר בירושלמי'. בפרק הדין בדרכם של בעלי התוספות הוסיף וכתב בעניין זה ממש:⁹⁶

95 אורבך, בעלי התוספות, עמ' 255.

96 שם, עמ' 704.

עם זאת, לעיתים נדירות ר"י חלק על רבו בפה מלא.³³ פעם אחת מצאנו אף את התופעה ההפוכה, שר"י פסק הלכה לשואליו, עד שבא רבנו תם וחלק על דבריו: 'והיה אומר ר' שיש למצוא טעם להיתר ... ור"ת השיבו שאין חילוק' (סימן ז).

ג. תלמידי רשב"ם ורבנו תם

ר"י הכיר את תלמיד רשב"ם, ר' יוסף בן משה מטרוייש (רבנו פורת).³⁴ הוא סיפר על שיחה ביניהם, שבה ר' יוסף התלונן 'על המנהג שנוהגים עכשיו שלוקחים גיתות בעוטות בעצים ובמקלות', ושטח בפני ר"י את חששותיו בנושא (סימן נא). כעבור שנים, כאשר ר"י כתב תשובה באותו עניין, הוא הפריך את חששותיו של ר' יוסף. גם תוספותיו של ר' יוסף היו מוכרות לר"י, וגם עליהן הוא חלק (סימן ו). ר"י עמד בקשר עם החכמים האחרים שלמדו לפני רבנו תם בזמנים שונים. הוא שמע על דעתו של רבנו תם בנושא מסוים מפי תלמיד רבנו תם, ר' נחמיה.³⁵ במקרה אחר, המידע על אודות פסיקת רבנו תם הגיע לר"י באמצעות ר' יצחק בן אברהם (ריצב"א), שהיה גם תלמיד של ר"י.³⁶ כאשר נדרש להביע דעתו על מקרה שנידון בפני ר' חיים הכהן ור' יוסף מאורליינש, שניהם תלמידי רבנו תם, ר"י פתח בדברי התנצלות נרגשים:

מי אנכי ומי חיי, אפילו לדון לפני רבותי מצוקי ארץ שתותי תבל מוסדות הארץ, מורי ה"ר חיים אשר עליו נתלה כל כבוד הדור, וה"ר יוסף מופלג בחכמה ובזקנה, והר"ר יצחק בן הרב. מתיירא אני פן ישרפוני בהבל שבפיהם. ולולי כי יראתי לעבור על פיהם שמת ידי למו פ'י. ובמצותכם אכתוב כאשר יראוני מן השמים, וצורי יזכיני להעמיד דבר על בוריו ולהוציא הדין על אמיתי (סימן קכח).

במקרה אחר, שאלה נשלחה אל ר"י יחד עם תשובה שכבר כתב ר' יוסף מאורליינש (Orléans) על אותו מקרה (סימן קיא). נוכחותם של תלמידי רבנו תם מורגשת בדברי ר"י גם כאשר הוא לא עמד עימם בקשר ישיר. בתשובותיו

33 'קטן בן שנה או בן שנתיים שנשתמד עם אמו ומת, אומר רבי שהיה נראה שמתאבלין עליו ... ורבינו יעקב אמר כי אין מתאבלין עליו' (סימן צא).

34 אורבך, בעלי התוספות, עמ' 114-115.

35 סימן קד: 'זוה כבר כמה שנים שאמר לי ר' נחמיה בשם ר' יעקב מ"כ שהיה מביא ראיה ...'. ראו עליו ריינר, רבנו תם: רבותיו, עמ' 56.

36 ראו סימן נד; אורבך, בעלי התוספות, עמ' 261. ר"י ניסה לברוק שמועה זו גם אצל ר' שמשון, אחי ריצב"א, אך הלה לא הכיר את המעשה. ראו סימן נד בחילופי הנוסח, וראו גם גרוס, שמשון בן אברהם, עמ' 175, הערה 4.

של חכמים שונים, וביניהם ר"י, ומסר תשובות נוספות לתלמידו ר' יצחק אור
זרוע. תופעה זו מתגלה אף אצל ר"י עצמו, אשר שילב כמה תשובות שחיבר בתוך
הלכות הגט שחיבר.¹⁵³

7. המהדורה

בכל סימן במהדורה זו, נוסח הפנים מיוסד על מקור אחד. לידו מוצגים שינויי
נוסח עיקריים מתוך מקורות נוספים. המקור לנוסח הפנים נבחר בכל תשובה
באופן עצמאי, אך הבכורה ניתנה למקורות שדייקנותם ידועה ועקבית. ספר אור
זרוע לר' יצחק בן משה מווינה הוא דוגמא למקור כזה. הוא הדין בנוגע לעדי
נוסח של חיבורים אשר כתבי יד רבים שלהם הגיעו לידינו. מבין כתבי היד הרבים
מאוד של ספר מרדכי, נבחר כתב יד בודפשט, הספרייה הלאומית 102, הנושא
קולופון משנת קל"ג (1373) לנציג הבכיר של חיבור זה. במקרים שבהם מקורות
כאלה אינם מכילים את התשובה, או שהם מכילים נוסח מקוצר בלבד, נבחר עד
הנוסח שמכיל את הנוסח המלא ביותר. לפרטים מלאים, ראו ברשימת הקיצורים.
נוסח הפנים משקף באופן נאמן את הטקסט כפי שהוא מופיע במקור הנבחר.
אולם, כאשר מקור זה לוקה בטעות שאין לגביה ספק, תוקן הנוסח על פי מקבילות,
תוך ציון התיקון בנוסח הפנים (באמצעות סוגריים [מרובעים]) ובשינויי הנוסח
(באמצעות כוכבית * וציון עדי הנוסח על פיהם נקבע הנוסח המתוקן). כאשר
לא ניתן היה להיעזר במקבילות, מחקנו מילים מיותרות (והדבר צוין בחילופי
הנוסח), והוספנו מילים עם סוגריים [מרובעים], והתיקונים באו על נימוקם בהערות
השוליים.

מדור שינויי הנוסח מוסר את התופעות הטקסטואליות שיש בהן ללמד על
גלגולי הנוסח של התשובות, ועל זיקות בין עדי הנוסח השונים. לא נרשמו הבדלים
זעירים או שיבושים ברורים שנפלו בעדי נוסח בודדים.
בראש כל תשובה מופיע מבוא קצר של עניינה ודרכי הדיון בה. לעיתים
קרובות, לא ניתן להבין את השאלה עליה משיב ר"י אלא לאחר עיון מדוקדק.
מטרת המבוא היא להקל על המעיין להתמצא בפרטי המקרה, ולאחר נושאים
ופרטים בעלי עניין.

153 סימן קיח, קכא. ייתכן שגם סימן קיט הינו עיבוד של תשובה שר"י שילב בתוך חיבור פרשני.

סימן א

נוסח יסוד: תוספות ר"י שירליאון, ברכות יא ע"ב (עמ' קלה-קלח) [ש].

מקבילות: בקיצור: תשובות ופסקים לר"י הזקן, סימן קנב (עמ' רנו-רנז) [פ]; כתב יד קמברידג', ספריית האוניברסיטה, Add. 667, דף 170א-ב [ק]; סמ"ג, עשין יט [ס]; תוספות ברכות יא ע"ב ד"ה שכבר. פרפרזה: ספר האגודה, ברכות, פרק א; ארחות חיים, הלכות תלמוד תורה, סעיף א, דף כח ע"א; ספר המרדכי, ברכות, סימן כז; טור, אורח חיים מז.

מבוא: השאלה נשאלה בידי ר' אשר בן משולם מלוניל,² אולי בעקבות שאלה דומה של אביו, ר' משולם בן יעקב מלוניל, ששאל מאת ר' אברהם בן יצחק אב בית דין גרבונוה - האם צריך לברך בכל פעם שלומדים תורה.³ בפרובנס נהגו שלא לברך ברכות התורה, מלבד הפעמים שהשכימו ללמוד לפני התפילה.⁴ ואילו בצרפת בירכו כנראה ברכות התורה בבוקר, ולא חזרו עליהן שוב במהלך היום.⁵

אעתיק תשובת רבינו שהשיב לרבי אשר מלוניל. ירוש' השכים לשנות קודם ק"ש צריך לברך,⁶ לאחר ק"ש אין צריך לברך, אמר ר' אבא⁷ והוא ששנה על אתר.⁸ ולהכי מבעיא ליה למר מי שבך ועסק בתורה והלך לעסקו או לצרכיו וחזר ועסק בתורה צריך לברך או לא. מי אמרינן מידי דהוה אמניח תפלין שמברך עליהם כל שעה שמניחן או לא. ואם לא היה המנהג שלא לברך, לא היה מסופק. אבל בשביל שנוהגים שלא לברך, הוא מסופק אם יש לסמוך על המנהג או שמא מנהג בטעות הוא.

ודאי משמע מתוך הירוש' שצריך לחזור ולברך לכאורה. אבל מתוך המנהג נראה כי הירוש' לא הצריך והוא ששנה על אתר אלא בנפטר באהבה [רבה]⁹ דלא

א צריך לברך [ס נוסף: פי' כי כמו שאנו נוהגין קודם זמירות לברך מפני פרש' צו ומשנת איזהו מקומן וברייא דרבי ישמעאל. ב ר' אבא] ס: ר' בא. פ: ר'. ג *רבה) פ. ש - חסר.

1 ספר האגודה, דף קעד ע"ב. 2 על תשובה זו, ראו תא-שמע, ברכות התורה, עמ' 707-708 (תורתנו ליצחק לנדס שהעירנו על כך). 3 שו"ת ראב"י אב"ד, סימן ג. על תשובה זו, ועל יתר תשובות ראב"י לר' משולם, ראו טל, לשאלת הכפילויות, עמ' 119-155. לפי המסופר בתשובת ראב"י, ר' עזריאל בן נתן הביא את הירושלמי שנידון בתשובה זו ליריעת רשב"ם. ראו גם שו"ת מן השמים, סימן י (עמ' נו). 4 ספר העיטור, הלכות ציצית, שער שלישי, דף עז ע"א. 5 ברכות התורה נמצאות בכל הסיפורים הצרפתיים מימי הביניים מלבד אחד, ראו: שפיר, נוסח צרפת, עמ' 104. 6 ירושלמי ברכות א, ד, דף ג ע"ג (עמ' 9). הדברים מובאים בתלמוד הבבלי (ברכות יא ע"ב) מלבד המשפט 'הוא ששנה על אתר'.

מתחזיא אהבה רבה לשם ברכת התורה אלא כששנה על אתר. ואם שנה על אתר אז היא נראית ברכה לשם עסק התורה כמו לשם ק"ש. ואז לא יצטרך לברך כל אותו יום אפי' יפסיק ויחזור ויעסוק, דכל המברך על התורה אין צריך לחזור ולברך בשביל הפסק שבאמצע העסק. ולכך הוצרך לומר והוא ששנה על אתר על הנפטר באהבה רבה⁷ ולא על כל מברך ברכת התורה. אבל אם בכלי המברך ברכת התורה היה כן הדין, היה לו להשמיענו בעלמא דהפסק שיפסיק באמצע העסק צריך לחזור ולברך, וכ"ש הנפטר באהבה רבה.

אי נמי יש' ללמוד מתוך המנהג מדלא פי' כן בתלמוד שלנו, חולק הוא בזה תלמוד' שלנו על הירוש', דאם לא כן היה לו לחלק כמו שמחלק בירוש'. אי נמי אפי' אם תמצא לומר שאינו חולק וצריך לחזור ולברך גם בתלמוד שלנו, וגם תאמר שאפי' בירך ברכת התורה הפסיק באמצע העסק שצריך לחזור ולברך, אפשר בני אדם שתדירין לעסוק בתורה וממהרים עסקיהם⁸ לחזור וללמוד ותדיר דעתם לחזור על הלימוד אין הפסקם חשוב הפסק לענין ברכה זאת.

וכבר שאלתי מרבינו יעקב מנוחתו כבוד על ברכת הסוכה אם צריך לברך כשנכנס לישן בה. כי הייתי מחשב כי אין צריך לברך כי שמא לא יוכל לישן בה, וכשהוא ממש סמוך לשינה אינו יכול לברך מחמת השינה שקפצה עליו, ולכך נהגו שלא לברך. וענני שכל מצות סוכה שיקיים מסעודה אחת עד סעודה אחרת, כגון בשינה ושנון וטיול בסוכה, ברכת לישב בסוכה שברך בסעודה פוטרנו מלברך עליהם. ואם שם אין צריך לברך על השינה מטעם של רבינו יעקב, אפי' הסיח דעתו מלישן ויצא למלאכתו ושוב נמלך לישן, כ"ש כאן שדעתו כל שעה לחזור אל הלימוד שיש לומר מתוך המנהג שלא יצטרך לברך. ועל הטיול והשינון לא שאלתי ממנו כי אם על השינה לפי שהשינה מצינו⁹ שאסור לישן חוץ לסוכה שינת עראי, והחמירו בה יותר מבאכילה שאכילת ארעי מותרת חוץ לסוכה.¹⁰ וכיון שמברכים על האכילה כ"ש על השינה אא"כ יש טעם לחלק. אבל טיול ושנון לא מצינו שום איסור חוץ לסוכה.

ואמנם בפסקי ה"ר שמעיה תלמידו של רש"י ראיתי¹¹ שכתב על רש"י כשמשכים ר' לעסוק בתור' מברך ברכת התורה וכשהולך אחר כך בבית הכנסת ואומר ברכות ופסוקי דזמרא חוזר ומברך ברכת התורה כמו אותם הימים שלא היה משכים ללמוד. ונותן טעם לדבריו שכמו שהקורא בתורה מברך ברכת התורה ד יפסיק ויחזור ויעסוק ס: יפסוק. פ: יחזור ויעסוק כמה פעמים. ה בכל פ נוסף: פעמים. ו ישן פ: איפשר שלא. ז עסקיהם פ: ליפנות מעסקיהם.

7 בעקבות דברים אלה, מספר ראשונים גרסו את המילים 'על הנפטר באהבה רבה' בירושלמי עצמו. ראו רטנר, אהבת ציון, עמ' 24. 8 סוכה כו ע"א. 9 סוכה ב, ד; סוכה כה ע"א. 10 ראו ספר האורה, ב, סימן קלא, עמ' 220; איסור והיתר, רש"י, סימן קכו, עמ' 57.

ולא חשיב ברכה לבטלה, אע"פ שכבר בירך קודם שקרא פ' קרבנות ואיזהו מקומן ור' ישמעאל, הכי נמי הכא דלא חשיבא ברכה לבטלה. ואלו הביא הירוש' טעם לדבריו לומר שבשביל שהפסיק חוזר ומברך, על זה לא נפלאותי. אבל תמהני על טעם זה כי אמרו רבנן¹¹ כי בלא טעם של הפסק שיזקיקנו לחזור ולברך, לא יברך כמה פעמים, כי למה לא תהיה ברכה לבטלה. דלא דמי לעומד לקרוא בתורה, כי אותו אפי' בירך מיד על עסק התורה שעסק בפני עצמו צריך הוא לחזור ולברך על קריאתו בצבור, כי נתקנה שם ברכה לפניו כמו שנתקנה לאחריה, וכמו אשר נתקנה ברכה אשר בחר בנביאים על ההפטר. ועוד אפי' במקום דשייכא ברכה, אפי' בספר תורה, הקפידו שלא לגרום ברכה שאינה צריכה גבי¹² ובעשור שבחומש הפקודים קורא על פה. כך השיב רבינו.

11 כי אמרו רבנן - לפי הצעת מהדיר תוספות ר' יהודה שירליאון (עמ' קלח, הערה 977), צריך לתקן: אם אמרו רבנן. 12 כדעת ריש לקיש, יומא ע"א.

סימן ב

נוסח יסוד: מחזור ויטרי (עמ' קלו-קלז) [מ].

מקבילות: שבלי הלקט, סימן ט (עמ' 9-10) [ש];¹ כתב יד אוקספורד 692, דף 180 א [א];² כתב יד אוקספורד 783, דף 24 ב [ב]; כתב יד אוקספורד 659, דף 7 א-ב [ג]. פרפרזה: תוספות ר"י שירליאון, ברכות מז ע"ב (עמ' תקכא-תקכג) [י] (משם: אור זרוע, א, סימן קצו [ז]); תוספות ברכות מח ע"א, ד"ה ולית הלכתא. חלקים מתוך התשובה: ספר המרדכי ברכות, סימן קנה; שו"ת שערי תשובה, סימן קצד (לר' יעקב ז"ל).

מבוא: ר"י נשאל על מעמדו ההלכתי של המנהג לצרף ילד קטן המחזיק חומש להשלמת מניין לתפילה.³ בתשובתו, דן ר"י בתשובה של רבנו תם שנשלחה לר' שמואל בן נטרונאי מבארי, ובחזרתו של רבנו תם מהדברים שכתב כפי שבאה לידי ביטוי בהזדמנויות נוספות.

וזו היא תשובת רבינו יצחק בר' שמואל זלה"ה: על אשר שאלת אם קטן וחומש בידו מצטרף לעשרה. אמנם ראיתי שלא רצה רבינו יעקב לעשותו צניף לעשרה.⁴

א רבינו יעקב א, ב, ג, ש; ר"ת. ב צניף א, ב, ג, י, ש; סניף. ג לעשרה ב, ז: לעשרה לתפלה. י: לעשרה ולתפלה. ג: לתפילה.

1 מהדורת מירסקי, עמ' 160-161. 2 ראו: עמנואל, שכרי לוחות, עמ' 68, הערה 82. 3 על מנהג זה. ראו תא-שמע. התפילה האשכנזית, עמ' 237-248.